

FELELŐSSÉG AZ IGAZSÁGÉRT

VERESS KÁROLY

„Az emberlét azt jelenti, hogy úgy élünk, mintha nem csupán egyike volnánk a létezőknek. [...] Felelősségem átháríthatatlan, helyettesítésemről senki sem gondoskodhat. Felelősség az, ami kizárólag rám hárul, és amit emberként nem háríthatok el. E teher a kiváltságos létező legfőbb méltósága.” (E. Lévinas)¹

1.

Több mint tíz évvel ezelőtt részletes tanulmányt írtam *A felelősség mint kérdés* címmel.² Az abban kifejtetteket nem áll szándékomban megismételni, inkább a gondolatmenetet folytatva, a felelősségproblémának egy hermeneutikai szempontból releváns további aspektusára szeretném ráirányítani a figyelmet. Az előzőekben felvázolt álláspontommal összhangban, a felelősséget nem tárgyi/személyi meghatározottságú elköteleződésnek (valamiért/valakiért való felelősség) vizsgálom és nem tekintem egy sajátosan etikai kérdésnek.

A felelősség kérdése alapvető emberi létmeghatározottságként érdekel. A kérdés legtagább vonatkozásban úgy tevődik fel, hogy lehetséges-e egyáltalán felelősség nélküli/felelősségtől mentes emberi lét? Amikor felelősség *vállalásról* beszélünk (igen gyakran és többnyire morális hangsúllyal) nemcsak egy tárgyi irányultságot kölcsönzünk a felelősségnek, hanem a *nem-vállalás* lehetőségét is hozzágondoljuk. Olyan beszédmód ez, amely a felelősséget különválasztja az emberi léttől, kívül helyezi rajta, és mintegy külső adottságként rendeli hozzá. Ennek szellemében beszélünk a felelősségről mint létállapotról (felelősnek lenni), vagy mint tudatállapotról (felelősnek tudni magam), vagy mint normatív adottságról (felelősséggel bírni). Hermeneutikai nézőpontból viszont sokkal inkább *benne állunk* a felelősségben (mintsem felvállaljuk azt), mint olyasmiben, ami mindenkor *hozzátartozik* az emberi valónkhhoz, a lét

¹ Emmanuel Lévinas: Az arc mezeitelensége. Emmanuel Lévinasszal beszélget Philippe Nemo. Ford. Mártonffy Marcell. *Műhely* (Győr) 1994. 1., 7.

² Lásd Veress Károly: A felelősség mint kérdés. In: uő: *Lehet-e másként élni? Életgyakorlati kérdések*. Korunk Komp-Press, Kolozsvár, 2016. 75-101; *Idea és tapasztalat határán*. (Lábjegyzeteim Platónhoz). Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kolozsvár, Magyar Filozófiai Társaság, Budapest-Szeged, 2020. 149-168.

emberi minőségének a megvalósulásaként és kifejeződéseként. Adott esetben a *felelőtlen* emberi megnyilvánulás nem egy többé-kevésbé bocsánatos bűn, mely helyrehozható egy újabb felelős aktussal, hanem az emberi létminőség pótolhatatlan vesztesége, ami nem korrigálható semmilyen morális mentesítő aktussal. Ez arra vall, hogy a felelősség alapvető értelme szerint nem szűkíthető le a moralitás szférájára; messzemenően túlterjed azon az átfogó emberi létmeghatározottság irányába.

Talán helyesebben fogalmazunk, amikor azt mondjuk, hogy felelősséggel *tartozunk*. Konkrét szituációban ennek is van egy irányultsága: felelősséggel tartozunk valakinek *valamiért*; avagy valami *íránt*. Az is beleértődik ebbe, hogy a leginkább *magunknak* tartozunk felelősséggel azért, hogy adott esetben így vagy úgy történnek a dolgok. A felelősség mint *tartozás* éppen ezt fejezi ki: az adott történés hozzánk (is) tartozik, saját emberi létállapotunkkal *összetartozik*, benne állunk, semmiképpen sem vonhatjuk ki magunkat belőle az emberi *veszteség kockázata* nélkül. E tartozás révén alakul úgy, hogy a felelősségben *osztozunk* (is) *másokkal*, mindazokkal, akikkel *együtt* állunk benne az adott szituációban. S ez az osztózás, amely a *tartozás megosztása* is egyben, az egymásnak (is) való tartozás jegyében, jelenti voltaképpen azt az összekötő kapcsolatot, amely révén a másikkal, a másokkal való *együttlét* tényleges meghatározottságot és tartalmat nyer. Azokkal tartozunk össze ténylegesen és alkotunk egy emberi közösséget, akik iránt felelősséggel tartozunk, s akikkel ebben a felelősségben osztozunk. Nemcsak önnön emberi létemet nem vonhatom ki semmilyen módon a felelősség horizontjából, de a másikkal való viszonyom is csak ezen a horizonton belül nyerhet autentikus jelleget és értelmet. A *hozzátartozás struktúrája* hordozza tehát az emberi valónk ama belső megformáltságát, amely alapján az emberi lét és a felelősség szétválaszthatatlanul egymáshoz tartozik.³

2.

Az emberi lét és felelősség egymáshoz tartozásának központi elemét az *igazság*hoz való viszony alkotja. Ez a viszony nem tárgyi jellegű, mivel az igazság soha nem a felelősség tárgya, sokkal inkább a megvalósulási módja. Az igazság az, ami létünkben ténylegesen felelőssé tesz.

Manapság az igazság kérdése mindinkább háttérbe szorul. A sokféleségek és megosztottságok korszakában, a mai posztmodern állapotban egyre több jel

³ A hozzátartozás struktúrájáról lásd bővebben: Veress Károly: A hozzátartozás mint alapstruktúra. In. Uő. (Szerk.): *A hozzátartozás struktúrái*. Hermeneutikai és alkalmazott filozófiai kutatások. Egyetemi Műhely, Bolyai Társaság, Kolozsvár, 2010. 41-70; Uő.: *Ami megtörténik velünk*. Hermeneutikai tanulmányok. Pro Philosophia, Egyetemi Műhely, Bolyai Társaság, Kolozsvár, 2014. 63-100.

utal arra, hogy nem rendelkezünk az egyetlen és átfogó igazsággal, a (nagybetűs) „Igazsággal”. Az igazság valójában nem is olyasmi, amivel „rendelkezhetnénk”, amit „birtokolni” lehetne, amit meg lehetne szerezni vagy el lehetne veszíteni. Az igazság inkább rejtőzködni szeret, a háttérben marad a maga áttetszőségében, megfoghatatlanságában. Már Nietzsche és Heidegger is észrevételezte, hogy az igazság fennkölt, de elkoptatott, értelemvesztett szóvá vált.⁴ A mai konkrét gyakorlati élethelyzetekben mindinkább az a benyomás keltődik, hogy az igazságra való vonatkoztatás nélkül is sikeresen meg lehet élni. Elégségeseknek tűnnek az olyan igazságpótlékok, mint például a különféle ideológiák. Ezek rájátszanak az igazság sokszínűségére és kijátsszák az igazság eredendő pluralitását. A másik oldalon a mai tudomány módszereszménye is hasonló irányultságot követ, amikor a *megalapozási* eljárásokat favorizálja az igazsággal szemben, és kiszorítja az igazságot az episztemológiai törekvések fókuszából. Olybá tűnik, mintha egyfajta *igazságfelejtésben* próbálnánk élni.

Mindazonáltal az igazság mégsem tűnik el az életünkben, bármennyire is kedvezőtlené válnak az érvényesüléséhez szükséges feltételek. Valójában a mindenféle érdekek, látszatok, pótlékok, szimulákrumok és divatok jövősemenése közepette egyedül az igazság az, ami maradandónak mutatkozik, állandóságot teremt és bizonyosságot nyújt.

A filozófiai hermeneutika mondhatni rehabilitálja az igazságkérdést és egyszersmind kiterjeszti annak hatókörét a szaktudományos igazságkonceptiókon túlra, a művészetekben, vallásban, politikában, erkölcsi cselekedetekben, történelemben fellelhető igazságtapasztalatok irányába. Ennek megértéséhez lépünk vissza egy pillantás erejéig Platón barlanghasonlatához, illetve annak heideggeri interpretációjához.

3.

Heidegger úgy véli, hogy az *Állam* barlanghasonlata,⁵ bár Platón hozzáfűzött magyarázata szerint a *paideiáról* szól, valójában az *alétheia* lényegét és ennek változásait mutatja be. Eképpen feltárul az alapvető kapcsolat a *létezőhöz*, mégpedig az „inkább létezőhöz” való „odafordulás” és az igazság között. Az odafordulás az ember lényegét érinti, s a „képzés” formáját öltő hosszas gyakorlati folyamatot feltételez.

Ennek elgondolása során Heidegger az igazság és a valóság eredendő egymáshoz tartozásából indul ki. Elemi szinten igazságon azt érti, „ami igazza

⁴ Vö. M. Heidegger: Az igazság lényegéről. In. uő: *Útjelzők*. Osiris, Budapest, 2003. 174.

⁵ Lásd Platón: *Állam*. Ford. Szabó Miklós. In. *Összes művei*. Második kötet. Európa, Budapest, 1984. 514a-518c. 455-462.

teszi az igazat”,⁶ ami „az igaz lényege”.⁷ Ezáltal az episztemológiai igazságkérdést Heidegger visszafordítja az eredendő ontológiai értelméhez: „Az igazság eredendően nem az állításban honol”;⁸ „Az igaz a valóságos.”⁹ Ennek jegyében az igazságot Heidegger a valóság elrejtetlenségeként fogja fel, szerves összetartozásban a szabadsággal. Az igazság a felszabadulásban (kiszabadulásban) levő létező létmódja a nyitottságban; a létező szabad „lenni hagyása”, szabad feltárulása akként, *ami* (a maga tulajdonképpeni valójában). Ez több lépést és fokozatot feltételező történésként megy végbe, amit Platón barlang-hasonlata jól illusztrál.

Az alapvető platóni kérdés úgy tevődik fel: mi a valóság és mik a létezők? A leláncolt emberek a barlangban megjelenő árnyakat tekintik létezőnek. Fogásukból megszabadulva az emberek a tűz fényében megjelenő dolgokat fogják fel létezőkként; azaz a létezőket a maguk *közvetlen* megtapasztalhatóságában, *sajátszerű* megmutatkozásában. Az igazság ebben a vonatkozásban a dolgok *elrejtetlensége*, mondhatni *önmagasága* lesz. Kikerülve a napfényre – újabb lépésként – már az tárul fel, amit a dolgok közvetlen megmutatkozásaként tapasztalt elrejtetlenség *elrejt*: a létezők *tulajdonképpeni* volta válik beláthatóvá, a közvetlen megmutatkozás sajátzerűségében kirajzolódó kinézete, eidosza. Valami *mint* „valami” (s egyben mint bármi egyébtől, más milyenségtől különböző) tárul fel. A létezők „igazsága” itt már nem közvetlen elrejtetlenségként, hanem az elrejtetlenben felfedett *kinézetként*, *ideaként* mutatkozik meg.

Heidegger ebben az összefüggésben irányítja rá a figyelmet az igazság és felelősség szoros összetartozására. Amennyiben az igazság a tulajdonképpeni létező feltárultsága, a létezővel szembeni *felelős* emberi megnyilvánulás az igazság kinyilvánításaként történik. A felelősség tényleges lényege és értelme a felfedettséget felmutató folytonos *igazmondásban*, a felfedett igazság *választása* és *megtartása* melletti elkötelezettségben rejlik. Átala lesz az „igaz” az igazság *lényege*, s a tulajdonképpeni létező – amely önnön kinézetén hordozza és mutatja fel ezt – az „igaz” *helye*. A felelősség minden további módozata a létezőhöz való illetén hozzáálláson alapul.

Platónnál azonban a mozgás két irányú: nemcsak az elrejtetlenség fokozataiban való előrehaladásként megy végbe, hanem a barlangba való *visszatérés*-ként is, vagyis a tiszta kinézetként felfedett ideától visszavezető mozgásként a létezők valós tapasztalataként megélt világhoz. Ebben az összefüggésben a

⁶ Uo.

⁷ M. Heidegger: *A műalkotás eredete*. Ford. Bacsó Béla. Európa, Budapest, 1988. 80.

⁸ M. Heidegger: *Az igazság lényegéről*. 180.

⁹ Uo. 174.

létezők léte a már felfedett igazságuk vonatkozásában tárul fel; a valós létezésük a felfedettségeként megragadott igazságuknak való *megfelelésen* múlik. Ily módon a barlangba való visszatérés egyúttal *áttérést* is jelent a kezdeti elrejtetlenségeként, majd a létező lényegi felfedettségeként értett „igazság” eredeti értelméről egy megváltozott értelmére: az *orthotész*ként, vagy *helyesség*ként, a megfelelés mértékeként felfogott igazságra. Az orthotész magára veszi az alétheia eredendő megismerési funkcióját, a létező felfedettségeinek a megragadását. De itt most a felfedettség a dolognak az ideához való hasonlóságát, benne való részesedését jelenti. Az igazság tehát megfeleléssé válik: a dolog meg kell, hogy feleljen az ideájának. E megfelelés *mértékét* fedi fel az „igaz”. Továbbá, ezen az alapon a dologra vonatkozó kijelentés meg kell, hogy feleljen magának a dolognak. A megfelelés *mértéke* lesz az igazság lényege, s a dologhoz való emberi tapasztalati viszony lesz az „igaz” *helye*. Ezzel egyidőben a tényleges igazság – ontológiai értelemben – kívül kerül a megélt emberi tapasztalat körén. Az igazság a felfedettség közvetlenségéből visszalép a tapasztalati viszony háttérébe. A tapasztaló ember az autentikus létet az igazságban megalapozottnak tudja, s ezért folyamatosan törekszik az igazságra, anélkül, hogy valaha is hozzáférne az igazság közvetlen teljességéhez. Az igazmondás (konkrét, egyedi) gesztusaiban hívja életre az igazat, s a tapasztalati világát igyekszik (történetileg) olyanná formálni, hogy részesüljön az igazságban.

A folytonos igazmondás formáját öltő felelősség itt az idea és a létező, a szó és a dolog közötti megfelelés *normája* melletti emberi elköteleződésként ragadható meg.

4.

Az európai gondolkodási hagyományban az igazság döntően megfelelésként, megegyezésként jelenik meg. Ily módon megváltozik az igazsághoz való emberi viszony, s ezzel a felelősség mibenlétének a megváltozása is együtt jár. Ebben az összefüggésben körvonalazódik a felelősségnek az a konkrét helyzethez és vállaláshoz kötött módja, ami mentén aztán később a meghatározott felelősségfogalmak kibontakoznak. Mivel az igazság átkerül a dologból a dologról való kijelentésbe, a hiteles (valós) valóság felfedése iránti felelősség átváltozik az ideának való megfelelés iránti felelősséggé. Itt már nem a létező *valós* létének a felfedése a tét, hanem az idea iránti hűség, az ideának való megfelelés mértéke. Ez már az idea feltárásában jártas, erre kiképzett ember egyfajta „szakmai” felelősségét feltételezi.

Ennélfogva az igazság iránti felelősség emberi tétje éppen a megfelelés természetében, s az igazságra nézve az ebből adódó kockázatokban gyökerezik.

A megfelelés egyrészt magával hozza az igazság *korrelátum*ként való tételezésének a lehetőségét. Az igazság az emberi tapasztalati reláció másik elemévé fokozódik le, s mint ilyen tárgyasíthatóvá válik, megszerezhetőként, birtokba vehetőként, uralhatóként, vagy éppenséggel elfedhetőként, manipulálhatóként tűnik fel. Mindez olyan ontológiai feltételek között alakul, melyek mentén a létező eidoszakként fennálló igazság létmódját a korrelatív tárgyi igazság tartalmához képest a visszafogottság, visszatartottság jellemzi.

A megfelelés másrészt magában hordozza a „lenni hagyás” csapdáit. Mikor/miként valósul meg a felelős emberi megismerés? Akkor, amikor az igazság jegyében birtokba veszi a dolgokat és a maga szubjektív, önző emberi mértéke szerint – a velük való „rendelkezés” értelmében – alakítja és használja fel azokat? Vagy akkor, amikor – heideggeri értelemben – szabadon lenni hagyja a dolgokat a maguk feltárt objektív létállapotában? Vagyis inkább akkor, amikor a tiszta objektivitással a tiszta szubjektivitás lép korrelációba; akkor, amikor az igazságra jellemző visszafogottság, visszatartottság mértékéhez illeszkedő emberi visszafogottság, visszatartottság lép viszonyba az igazsággal? Ilyenkor az emberi tapasztalat igazságban való részesedésének mértéke *méri ki* ténylegesen az igazságért való emberi felelősség mértékét.

5.

Platónnál/Heideggernél tehát az igazság két különböző kontextusban érvényesülő kétféle értelme körvonalazódik: egyrészt a tiszta elrejtetlenség, másrészt a tiszta megfelelés. Ennek megfelelően a szerepkörök is differenciálódnak. Jól elkülönülni látszik egyfelől a *tudós/kutató*, másfelől az ún. *értelmiségi* szerepköre. Az igazsághoz való közelítés/közeledés mindkét vonatkozásban különleges kiképzést/képzettséget feltételez; a képzettek kiváltsága lehet. Ám ez más-más módon érvényesül a kutató és az értelmiségi esetében. A kutató törekvése a dologtól az ideához való eljutásra, annak felfedésére irányul. Következésképpen őt közvetlenül nem terheli a létező sorsa iránti felelősség. Ez sokkal inkább az értelmiségire hárul; hagyományosan ő a létező sorsa iránti felelősség hordozója. Míg a kutató emberi méltósága a megismerés kiváltságában, az értelmiségi emberi méltósága a felelősség kiváltságában alapozódik meg.

A platóni/heideggeri megközelítésben az értelmiségi felelőssége azért nyer privilegizált státuszt, mivel nem a létező valóságának a felfedő feltárása módján teljesül, hanem a létezőnek az ideájához való közelítése, az annak való megfeleltetése módján. Más szóval, az értelmiséginek a létező iránti gondozó/gondoskodó attitűdje nem a „lenni hagyás” módján érvényesül, hanem a létező létmódjába való átformáló beavatkozás, az ideának való megfelelővé tétel vonatkozásában. A létezőkhöz viszonyuló értelmiségi magatartás nem véletlenül

vonja magára olykor a gyanút, hogy elárulja az igazságot, s különféle ideologikus szándékok érvényesítése útján próbálja manipulálni a létezőt.

Ily módon az igazság és a felelősség egyre távolabb kerül egymástól, s szem elől tévesztődik az, hogy a felelősség lényege és értelme szerint elsődlegesen mindig is az igazságért való felelősség.

6.

Ezidáig azt az elgondolást követtük, hogy amennyiben a felelősség definíciószerűen az igazság lényegéhez kötött, akkor ez utóbbit kell feltárni ahhoz, hogy eljuthassunk a felelősség hiteles fogalmához. A barlangba való visszatérés gondolati útján viszont arra az eredményre jutottunk, hogy az igazságtól a felelősséghez már nem a létező igazságának a felfedésére irányuló törekvés mentén vezet az út. Az igazság iránti felelősségről fokozatosan leválik, és ki marad belőle a létező valósága iránti felelősség: a gondozás, a gondoskodás, a valóságnak az igazsághoz juttatása/segítése gesztusai. Mai világunkban sokkal inkább a valóság és az idea egymáson kívül kerülését, eltávolodását, merev szembenállását észleljük. A képzés az idea feltárásának, illetve a megfelelés feltételei biztosításának a képességére, annak a kiképzésére irányul. A felelősség pedig, mint az idea iránti (el)kötelezettség teljesítésével járó feladat, nyomasztó tehertételként merül fel. A dolog maga mindinkább külsődlegesen, logikai és normatív elvek mentén kerül kapcsolatba az ideájával. Eközben a valóság a maga igazságában átváltozatlan, felfedetlen marad.

Ám az előbbi útírány meg is kérdőjelezhető. Kérdés: csakis az igazság lényegétől juthatunk-e el a felelősség fogalmához? Vagy fordítva is bejárható ez az út: az igazság mibenléte és értelme éppen az iránta való felelősség vonatkozásában bontakoztatható ki ténylegesen?

Platónnál erre a (meg)fordított útírányra is találunk eligazítást. A *Szókratész védőbeszédében* a felelősség kérdése látszólag fel sem merül, a szó maga is alig egyszer-kétszer fordul elő. Ám Szókratész első pillanattól egyértelműen és következetesen hangoztatja a vádlói felé, hogy őt azért tekintik félelmetes szónoknak, mert „igazat mond”; mivel egyedül az igazmondás a szónok erénye; ezért tőle csakis az igazságot fogják hallani.¹⁰ Szókratész ez esetben nem valamiféle (morális) köteleességet teljesítve jár el, hanem a valóságot akarja a maga igazságához juttatni, ami itt nem az ideához való közelítést jelenti, hanem a valós történet felfedésére, és a valóságot eltorzító vádak, félreértések, helytelen értelmezések kiküszöbölésére irányul. Feltételeket próbál teremteni ahhoz, hogy a valóság a maga igazságával táruljon fel – azaz igazságként, mely

¹⁰ Platón: Szókratész védőbeszéde. Ford. Devecseri Gábor. In. *Összes művei*. Első kötet. Európa, Budapest, 1984. 17b, c; 18a. 401, 402.

a valóság *maga*. Szókratész eljárása segítségnyújtás az igazságnak, *felelős* hozzáállás az igazság ügyéhez, amit a legtöbbre becsül. „Az igazságnak segíték” – mondja,¹¹ s ez az eljárás a platóni dialógusok egyik bevett gyakorlatát és fontos strukturális elvét idézi, a „segítségnyújtást a logosznak”.¹² A körülményekkel kapcsolatos igazmondás következetes gyakorlása, a nézeteivel és magatartásával kapcsolatos helyes értelmezési szempontok megerősítése újabb tisztázó, megvilágító erejű érvekkel olyan eljárás, melynek folytán az igazságnak a vádlóival együtt közösen felismerhető belátásként kell kiképződnie, megtörténnie. Szókratész korántsem valami kész igazságot akar elfogadtatni a vádlóival, mivel ő maga sem rendelkezik előzetesen ilyesmivel. De felelős hozzáállást tanúsít, s ugyanezt igényli a partnereitől is, annak céljából, hogy a különféle hazugságok, félreértések, helytelen értelmezések által elzárt, elfedett valóság felfedődhessen, igazágként felszínre kerülhessen és (be)láthatóvá válhasson. Ehhez az igazság miibenlétéhez való hozzáállásnak kell megváltoznia, felelős, elkötelezett hozzáállássá kell válnia. Ez olyan (át)változás, ami nem csak a résztvevők szűkebben vett magatartását érinti, hanem a tapasztalati szituáció erővonalainak a megváltozását is; annak a tapasztalati közegnek az átalakulását, amely az igazság eltorzítását, kiforgatását favorizálja. Egyszóval az igazság tapasztalatának mint tapasztalati történésnek kell átalakulnia. Addig, amíg a tapasztalati valóság, melyben élnek, *átváltoztatlan*, nincs mód az igazság felfedésére.

7.

Szókratész eljárása arra hívja fel a figyelmet, hogy az igazság és a felelősség összetartozása nemcsak a kiváltságosok ügye, hanem olyasmi, ami minden konkrét tapasztalati szituációban felmerül. A barlangba való visszatérés mozzanata is voltaképpen erre utal, mivel megnyitja a valóság elmozdulási útját az igazság felé. Ez olyan történeti folyamat, melynek megvilágítása leginkább a *hermeneutika* ügye. Ebben a megközelítésben tárul fel, hogy az igazság érvényesülése, pontosabban a valóság elmozdulása az igazság irányába az *emberi hozzáálláson* múlik, *emberi aktivitást, felelős emberi beavatkozást* igényel: igazmondást, az igazság tényleges kimondását.

A hermeneutikai szemlélet a megfelelés motívumát átvezeti az emberi valótól elvonatkoztatható absztrakt megfeleleléről, korrespondenciáról vagy adekvációról a hatásösszefüggéseket mozgósító emberi aktivitásra. Valóság és igazság egymáshoz tartozása az emberi aktivitásban történésszerűvé válik. Igazságtörténet, melyben az ember benne áll, amely önnön léttörténetével együtt

¹¹ Uo. 32d. 426.

¹² Thomas A. Szlezák: *Hogyan olvassunk Platón?* Ford. Lautner Péter. Atlantisz, Budapest, 2000. 72.

történik, s abból nem vonhatja ki magát. Az emberi aktivitás az, ami *középen* áll az idea, az absztrakt és általános érvényű igazság, valamint a valós tapasztalat konkréciója között. Ez a *közteség* mint alapvető emberi szituáció a felelősség alapszituációja, s mint ilyen: hermeneutikai szituáció. A felelősség hermeneutikai szituációjában a valóságnak a maga igazságához juttatása és az igazságnak a maga valóságához juttatása az emberi hozzáálláson és aktivitáson múlik. Mindaz, ami e hatásösszefüggésként történik – a valóságnak igazságként való megnyitása, és az igazságnak valóságként való felnyitása – az emberen számon kérhető. S az ember számon is kéri önmagán.

Hermeneutikai szempontból tekintve ez az emberi „beavatkozás”, pontosabban *részvétel* valóság és igazság egymásra nyíló történésében mindig *interpretatív* jellegű teljesítmény. Ennek megértéséhez irányadónak bizonyulnak L. Pareysonnak az interpretációval kapcsolatos nézetei. Egy konkrét tapasztalati szituáció összefüggésében „az igazság egyedüli adekvát megismerése az interpretáció” – véli L. Pareyson.¹³ Tapasztalati téren az igazság „soha nem jelenik meg saját maga által meghatározottan”, olyan formában, melyben „egyetlenként és mint végleges ismerhető fel”, hanem mindig is a konkrét tapasztalati szituáció sajátosságai által behatárolt megfogalmazásaiban, kimondásaiban; „az igazság és annak megfogalmazása nem válhat el egymástól”.¹⁴ Egy adott helyzetben az igazság éppen ez a megfogalmazás mint interpretáció. „Az igazság interpretációként való megformálása – mondja Pareyson – *maga az igazság* s nem attól eltérő valami.”¹⁵ Tehát az igazság és a megfogalmazása közötti viszony interpretatív természetű.¹⁶ Pareyson szerint ez voltaképpen azt jelenti, hogy az önmagában kimeríthetetlen igazság az adott konkrét tapasztalati szituáció sajátosságaival, meghatározottságaival összetartozó módon valósul meg és fejeződik ki. Más szóval, az igazsághoz szervesen hozzátartozik az értelmezés személyessége és a szituáció sajátossága, s ez az egymáshoz tartozás biztosítja az igazság érvényre jutását.

8.

E perspektívaváltással a felelősség és igazság viszonya is új megvilágításba kerül. Az értelmezések közötti individuális különbségek és az egyéni felelőségek strukturális meghatározottsága azzal jár, hogy bár mindegyik értelmezési szituáció csakis önnön értelemhorizontján belül ítéltető meg, ez mégsem

¹³ Luigi Pareyson: Az interpretáció eredendő volta. Ford. Kaposi Márton. *Athenaeum*. Olasz filozófiai hermeneutika. 1992. I. kötet, 2. füzet. 119.

¹⁴ Uo. 122., 123.

¹⁵ Uo. 125.

¹⁶ Vö. uo. 141.

jelent valamiféle relativizmust, illetve szabályozatlanságot vagy értelmetlenséget. A konkrét valóság tapasztalati horizontjának és igazsághorizontjának az egymásba játszásából megnyíló értelemösszefüggés adja meg a felelősség mértékét, értelmét és értékét. Ehhez képest nincs olyan felettes emberi instancia, amely kívülről ítélné meg a felelősség mértékét és teljesítésének/ teljesülésének a módját. Voltaképpen egyetlen „instancia” van, amely megszabhatja a felelősség módját és irányait, s kijelölheti a határait: ez pedig – a hermeneutika nyelvén szólva – „a dolog maga”. Vagyis a *képződmény*, amely valóság és igazság egymáshoz tartozásának a végbemenéseként az adott konkrét szituációban éppen *képződik*.

Ezzel a „képződménnyé való átváltozás” gadameri gondolatára utalunk, melyet H.-G. Gadamer a műalkotás tapasztalata kapcsán fejt ki. Minden újabb értelmezési/megértési/befogadási aktus során a mű újabb és újabb igazságtörténetbe vonódik be, s minden újabb megértési mozzanatban a valóság képződménnyé való átváltozása újból megtörténik. „Az átváltozás igazzá változás” – mondja Gadamer – melynek során „láthatóvá válik az, ami van”, s „mindenki felismeri rajta: így van ez”.¹⁷ A képződményként létezők „igazsága” már nem az elrejtetlenség közvetlenségeként – a valóság átváltozatlanjaként¹⁸ –, hanem az elrejtetlenlen felfedett *kinézetként*, *ideaként* tárul fel. Az önnön valós kinézetét felfedő valóság maga változik át ideává. Az idea többé nem valóságon kívüli vagy éppenséggel feletti, hanem az igazságként felfedődő valóság maga.

Ebben a hermeneutikai perspektívában a megfelelés kiemelődik a létező és az idea, a dolog és a szó korrelatív, tárgyasító és külsődleges viszonyából és magába a dologba helyeződik. Nem lesz más értelme, mint a létező megfelelése önnön *valós* mivoltának, kinézetének, eidoszának, azaz igazságának. Hermeneutikai értelemben a megfelelés a maga barlangbeli visszaútját is bejárja a felfedettségben való kiteljesedés irányába. Így válik a létezőn belül helyet nyerő „igaz” az igazság teljességének/teljesülésének a mértékévé. A képződményben a két igazságmódusz, az igazság mint felfedettség és az igazság mint megfelelés, a létező *valósságában* összeér, egymásba fonódik és többé nem válik szét.

A képződménnyé való átváltozás a felelősség terén is átváltozással jár. A felelősség az igazságért hermeneutikailag nem jelent mást, mint felelősséget a létezőért, a dologért magáért, mint az igazság egyedüli lehetséges módozatáért. E gondolati formula hasonlatos „a lét pásztora” heideggeri metaforához. De amíg ebben az emberi felelősség a lét őrzője, gondozója, védelmezője módján teljesül, addig az igazságnak az ember nem pásztora, hanem egyedüli

¹⁷ Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata*. Ford. Bonyhai Gábor. Gondolat, Budapest, 1984. 95.

¹⁸ A képződmény felől nézve „az úgynevezett valóság nem más, mint az átváltozatlan”; még nem történt meg „a felelőlése a maga igazságába” – Uo.

tételezője: az igazság az ember *által* képződik, létesül. A képzés az emberben megy végbe, s a tapasztalás módjainak a megváltozásával jár, ami által megnyílik az út a valóság képződménnyé való átváltozása irányába.

A felelősség hermeneutikai értelme éppen az „által” értelmén fordul meg. Ezen a ponton vált át az igazságért való felelősség az értelmezésért való felelősségbe. Az emberi értelmező dolga ebben a folyamatban: a „lenni hagyni” képessége, voltaképpen az értelmezés és az értelmezésként végbemenő megértés képessége. Ez nem jelent más, mint azt, hogy engedni létrejönni a valóságot a maga igazságában, s ezzel együtt az igazságot a maga megvalósultságában, felfedni az ebben az egymáshoz tartozásban kifejlő lét- és értelemteljességet. Vagyis, más szóval, oly módon juttatni érvényre a lét- és igazságtörténés kibontakozását, hogy az ne jelentsen egyik irányból sem egyoldalú beavatkozást az együtttörténésbe, sem a valóság oldaláról az igazság kárára, sem az igazság oldaláról a valóság kárára; azaz ne jelentse sem az igazság ráerőszakolását a valóság adott állapotára, sem pedig a sajátosságai iránt elfogult valóságtapasztalat ráerőszakolását az igazságra. E tekintetben megkerülhetetlennek bizonyul az értelmezés szerepe a félreértések, az elfogult ítéletek, a helytelen értelmek feltárásában, visszavonásában vagy visszatartásában.

9.

Pareyson szerint az értelmezést strukturálisan „a bennerejlő és a beleértett közötti különbség alkotja”, ami arra utal, hogy egy konkrét szituációban nem terjedhet ki az igazság befejezett teljességére. A beleértetre úgy van mindig szükség mint egy „peremre”, ami „átmenetileg hiányzik a megismerés befejezettségéhez”, s amit az értelmezőnek kell hozzáadnia a maga tapasztalataiból az értelmezetthez.¹⁹ De a beleértett nem valami maradandó adottság, hanem olyasmi, ami a tényleges, hiteles értelmezés esetében, „maga igényli elhallgatását, önmaga által ítéltetve arra, hogy eltűnjön a befejezett kifejtésben és a teljes nyilvánvalóságban”.²⁰ Az igazság iránt felelős értelmezés legfontosabb mozzanata éppen ez a *visszavontság*, *visszatartottság*; ez az, ami a „lenni hagyás” értelmét is újragondoltatja.

Pareyson a visszavontsággként, visszatartottsággként értett felelősség mibenlétét a fény metaforával teszi érthetővé, a bennerejlő és a beleértett összefüggésében: „Egyfelől, az a homályosság, ahonnan a megvilágítás folyamata elindul, nem a fény hiánya, hanem a fény túlaradása: maga a fény az, ami, amennyiben forrása a látványnak, kivonja magát a látásból, eltávolodik a látástól, [...] s

¹⁹ Pareyson: *i.m.* 149.

²⁰ Uo.

minél inkább eltűnik a látásból [...] annál jobban végzi a megvilágítást. Másfelől, a megvilágításból kiinduló nyilvánvalóság nem a bennrejlő elnyomója, hanem a hordozója, sőt őrzője, s nem egyszerűen mint beleértett, mit minden további nélkül ki lehetne jelteni és meg lehetne világítani, hanem mint a ki nem mondott, amelyikben éppen annak a jelentése rejlik, amit mondtak.”²¹

Pareyson áttételes utalása a fény nélküli (sötét) homály és az (el)vakító fény által előidézett homály különbségére az interpretáció lehetőségei és határai tekintetében mindkét irányban mérvadó, és messzire vezető gondolat. Az interpretáció felfedő (megvilágító) eljárás. A felelős interpretáció az, ami felfedi a létezőt a maga igazságában. Ennek érdekében már indulásból számot kell vetnie azzal a felismeréssel, hogy a valóság nem feltétlenül az, ami, és nem feltétlenül olyan, amilyennek látszik; de azzal is, hogy az igazság sem feltétlenül az, aminek éppen mutatkozik, mivelhogy a tévedés is szükségszerű tartozéka. A túláradó fény, akárcsak a barlangi homály elhatalmasodása egyaránt kockázatos. A *túlértelmezés* leépíti a valóságot, míg az *alulértelmezés* nem fedi fel kellőképpen az igazságot. Mindkettő elkerülése visszafogottságot, visszatartottságot igényel. Ezért úgy tűnik, hogy a felelősség elemi szinten éppen a visszafogottság/visszatartottság aktivitásaként realizálódik, a létezőben belülről megnyíló igazság potenciál szabad kifejlésének lenni hagyásaként. Alapmódusza a *kérdező oda-fordulás*, az egyedüli eljárás, ami képes megnyitni a valóságot az igazság és az igazságot a valóság irányába. Ellenkező esetben bármilyen úgynevezett „felelős beavatkozás” azzal jár, hogy óhatatlanul és erőszakosan elnyomják az igazságot a valóság, illetve a valóságot az igazság jegyében/érdekében. Minden ilyen lépés már mindig is egy hasonló, de ellentétes irányú lépésre adott *válaszként* tevődik meg. S általa beindul az erőszak öngerjesztő folyamata.

10.

Hermeneutikai nézőpontból tekintve a felelősség valóság és igazság között „középen áll”. Ez a megállapítás első hallásra azt sugallja, hogy a felelősség kétirányú, kétosztatú viszonyulás. De ténylegesen nem a felelősség áll középen, hanem az ember maga. Mint ahogy a közép sem egy lineáris mozgási pálya középső pontja, hanem egy három irányban megnyíló szituáció dinamikus kifejlési pontja: a tapasztalati valóság, az absztrakt igazság és a tevékeny/cselekvő ember találkozási csomópontja. E középpontban a cselekvő felelős ember áll, aki önnön tapasztalati valóságához az igazság horizontjában, s az igazsághoz saját konkrét tapasztalatai horizontjában viszonyulva e két horizont fúzióját önnön egzisztenciájában teljesíti ki. Ezek a viszonyulási irányok csak analitikus szemmel választhatók el egymástól, de ténylegesen soha nem válnak külön, mivel

²¹ Uo. 148.

nem tényszerűek, nem faktikusak, hanem *értelmező* kifejlések. Az így képződő háromosztatú szituáció alkotja voltaképpen az értelmezés(ek) többé-kevésbé szabadon kibontakozó játéktérét, egyaránt bevonva azok mezőjébe az értelmezőket és értelmezetteket. A szituáció strukturális elrendeződésének megfelelően a felelősség is *háromosztatú* viszonyulásként bontakozik ki, mint a valóság, az igazság és az emberi cselekvés irányába egyszerre megnyíló és ezek egymáshoz tartozásában megalapozódó komplex hatásösszefüggés. Mivel a mindenkori cselekvő ember az, akinek az erőfeszítései révén megnyílik az értelmezéseknek ez a mezője, a valóság és az igazság *találkozási* terepe, az emberi felelősség ténylegesen nem lehet más, mint az *értelmezés iránti felelősség*.

A felelősség az értelmezésért azonban nem mindig valósul meg zökkenőmentesen, mivel az értelmezés korántsem veszélyek és kockázat nélküli folyamat. Pareyson arra is felhívja a figyelmet, hogy az interpretáció „mint az igazság megismerése mindig veszélyeknek van kitéve”, ami azzal áll összefüggésben, hogy az igazság nem érthető meg másként, csak ha egyedi megfogalmazást nyer, és csak ha személyesen interpretálják. Ugyanis az igazságot nem lehet megismerni és birtokolni „elkötelezettség nélkül, állásfoglalás nélkül, személyes kockázatvállalás nélkül”.²²

Pareysonnak ez az elgondolása nyilvánvalóan magán viseli a korszak szellemi konstellációjára jellemző gondolati jegyeket. G. Vattimo írja Pareysonról – akit a „kockázat mesteré”-nek nevez –, hogy számára az egzisztencializmus élménye meghatározó maradt, s az egzisztencializmusból Pareyson elsősorban „a szabadság, a kockázat felelősségének központi kérdését fejleszti tovább”.²³ Az értelmezés – mutat rá Vattimo – Pareyson felfogása szerint nem a tudományos ismeret által követelt (mondhatni *felelősségközömbös*) objektivizmust érvényesíti, hanem „az első pillanattól kezdve felelősségvállalással jár”.²⁴ Ugyanis az értelmező minden egyes helyzetben választással szembesül, és „az értelmezés sikerülhet vagy kudarcot vallhat”. Mivel pedig az értelmezésbe beleszővődik az értelmező egész személyisége (hiszen csak így magyarázhatók meg az értelmezések közötti individuális különbségek, eltérések), „a kudarc kockázata sokkal súlyosabb, mint egy közönséges »tévedésé«”.²⁵

Vattimo fejtegetése egyértelműen arra utal, hogy az igazságért való felelősség elsődlegesen nem jelent mást, mint *felelősséget az értelmezésért*. Itt nem pusztán az *értelmező felelősségéről* van szó, hanem az *értelmezés módján* való

²² Uo. 145.

²³ Gianni Vattimo: Pareyson, a kockázat mestere. Ford. Somlyó Bálint. *Athenaeum*. Olasz filozófiai hermeneutika. 1992. I. kötet, 2. füzet. 111.

²⁴ Uo. 112.

²⁵ Uo.

létállapotról, az értelmezés mindent átfogó *gyakorlatáról*. Ezzel együtt a felelősség köre is kitágul, s a felelősség, a konkrét feladatok felvállalásához társuló erkölcsi felelősségtől eltérő, *egészen más* értelmet nyer. A rendszerszemléleti terminológiából kölcsönvett kifejezéssel élve azt mondhatjuk, hogy a felelősség itt már rendszerszintű felelősségvállalás formáját ölti. Ez nem valamiféle kollektív felelősséget jelent, hanem inkább azt, hogy az emberi létállapot értelmezőleg konstituálódó értelemösszefüggései szintjén a felelősség(vállalás) nem illeszkedik pusztán az egyéni választások és döntési aktusok horizontjába, mivel az egyéni választásaik és döntéseik során a szubjektumok már mindig is *strukturálisan* felruháztak a felelősséggel. Más szóval, a felelősség eredendően és alapvetően mindig is *rendszerfelelősség*.

A rendszerszintű felelősség érvényesítése nélkül egyetlen szubjektum sem tud teljesértékűen cselekedni. Ezen a szinten viszont az értelmezéssel a tévedés kockázata is szükségképpen vele jár. Az értelmezésért való felelősség önön belső határoltóságaként hordozza magában a tévedésért való felelősséget is. Hermeneutikai tekintetben ez nem jelent olyasmit, ami gyengítené a felelősség módján való emberi létezést, hanem ellenkezőleg, éppenséggel az igazság felfedése irányába tett lépéseket erősíti.